

ЗАПАЗВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В КОСОВО – ПЕРСПЕКТИВИ И ПРОБЛЕМИ

Лучия АНТОНОВА-ВАСИЛЕВА

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН

E-mail: luch_antonova@abv.bg

THE PRESERVATION OF THE BULGARIAN DIALECTS IN KOSOVO - PERSPECTIVES AND PROBLEMS

Luchia ANTONOVA-VASILEVA

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

E-mail: luch_antonova@abv.bg

ABSTRACT: In the region of Prizren, South Kosovo, there are still dialects that in their basic peculiarities are connected with the Bulgarian language continuum. The history of the region makes it evident that, in terms of the organization of the economic and cultural life, it was connected with the extreme northwestern Bulgarian dialects. The Bulgarian dialects in the region of Prizren are spread in the Gora area, in the directly connected Jupa area as well as in other settlements such as Rahovets, Dzhakovitsa district. Their phonetic system reveals features that are typical of the extreme northwestern Bulgarian dialects such as the reflex of the back nasal vowel *u*: *zup*, *put* as well as some traits typical of the Bulgarian dialects – pronunciation like *sъdovi*, *къdè*, etc. Other characteristically Bulgarian peculiarities are that the dialect has developed an analytical system of grammatical change of nouns and adjectives, the use of the post positive definite article, the absence of infinitive in the verbal system, etc. It is remarkable that these features have survived to this day, despite the teaching of the Serbian literary language. After the Kososvo declaration of independence, Bosnian language training has been introduced because of the neighborhood with the Republic of Bosnia. TV emissions of the Macedonian regional norm are also broadcast. Bulgarian is taught only in summer courses for prospective students. Creating conditions for the systematic study of the Bulgarian language would help to preserve local dialects and national traditions.

KEYWORDS: Bulgarian dialectology, phonetics, morphology, Bulgarian language training.

Местните диалекти се явяват основна форма на съществуване на българския език в редица райони, останали във от съвременните държавни граници на Република България. Това в пълна сила важи за българските говори в Република Сърбия, в района на Западните покрайнини и Източна Морава, които представляват естествено продължение на северозападните български говори. От 2018 г. в Република Албания също е признато съществуването на българско малцинство. Особено активно бе заявено българското национално самосъзнание на жителите от горанските села, разположени на север от албанския град Кукъс, в непосредствено съседство с диалектите в Призренско – Република Косово. Тъй като историческите данни дават ясни податки за народностната принадлежност на населението в този откъснат от границите на съвременна България район, тук, вместо увод, трябва да се припомни, че в Античността днешната област Косово е била заселена от дарданите – илирийско племе, което е познато от текстовете на троянския епос – съюзник на траките. По-късно (I в. пр. Хр.) областта е завладяна от римляните. Център на римската провинция Дардания е град Ниш – факт, който ни дава представа за района на организация на стопанската и културната комуникация, под чието влияние се оформят езиковите специфики¹. След VI – VII век тук започват да проникват прабългари и авари, а заедно с тях и славяни от българската група². По време на Първото българско царство (681–1018) областта Косово е част от българското землище, населена е с българи, а град Призрен е важно стопанско и културно средище в нея (Ангелов и др., 2012; Матанов, 1986, с. 12 и сл.). В периода 1014 г.–1185 г. нашата държава води многобройни войни срещу Византия. През цялата средновековна история Призренско остава тясно свързано с борбите на българския народ³. През 1072 г. тук избухва въстанието срещу цар Михаил VII Дука с участието на български боляри от Скопие, начело с

¹ <<https://bg.wikipedia.org/wiki/Дардани>>

² <<https://bg.wikipedia.org/wiki/Косово>>

³ <https://bg.wikipedia.org/wiki/Първа_българска_държава>

Георги Войтех – носител на прабългарската титла кавхан⁴. В резултат от въстанието за владетел и български цар под името Петър III (в чест на цар Петър I Български) е провъзгласен Константин Бодин – потомък на Комитопулите⁵. Призрен влиза в пределите на сръбската държава едва след като владетелите Стефан Неманич (през 1214 г.), Стефан Милутин и Стефан Душан го отвоюват от Византия. След смъртта на Стефан Душан обаче властта в града се поема от български феодали от Македония – крал Вълкашин от 1362 до 1371 г., както и неговия син Крали Марко – 1372 г.⁶ През този период от Средновековието неговото стопанското и културно значение нараства. Той привлича търговци от Дубровник и други краища на Балканския полуостров от различни народности, заради което се нарича „царски град“ или „сръбски Цариград“, поради засилването на влиянието на сръбския народностен елемент по време и след византийската власт.

Популярността на Косово в историческата и фолклорна памет на народите на Балканите е свързана най-вече с Косовската битка през 1389, в която войската на княз Лазар Храбелянов и други владетели от балканската коалиция е победена от султан Мурад I. Окончателното завладяване на цялата територия на днешно Косово завършва през 1455 г. Областта остава в състава на Османската империя до 1912 г. Въпреки засилването на сръбското влияние след византийската власт, по време на турско робство сърби населяват само северозападните части на Косово – на север и запад от линията Призрен – Прищина. В този период се развиват процеси на изселване на християнското население, които са толерирани от османската власт – срв. след Карпошовското въстание и въстанието на Страхил Войвода от Ниш през 1689 г.⁷ Постепенно албанският етнически елемент се утвърждава като преобладаващ в региона. Тези процеси се засилват след австро-турските войни, когато по-голямата част от християнското население се изтегля заедно с австрийските войски. Все пак в най-южната и югоизточна част на Косово остават да живеят българи.

България си връща Призрен през ноември 1915 след победата над сърбите през Първата световна. Югоизточно Косово (Прищинско и Призренско) е в българските граници в периода 1916–1918 г. По това време е осъществена научна експедиция в Македония и Поморавието, която изследва етнографията и диалектите в района и доказва предходните сведения за българския характер на славянското население в областта, находящо се южно и източно от линията Призрен – Прищина (Научна експедиция, 1993). През 1918 г., без това да се съобразява с историческите факти, в региона се формира една нова държава, наречена *Кралство на сърби, хървати и словенци*. По силата на Версайските договори Косово става част от нея. След края на Втората световна война и установяването на комунистическия режим през 1946 г. тази република получава статут на автономен район в Сърбия, през 1963 г. става автономна провинция, а през 1974 г. с приемането на югославската конституция получава фактическо самоуправление. От всичко това личи, че последствията от историческите процеси в областта остават трайни следи в нейната политическа и държавна организация, независимо от желанието на политиците да ги преодолеят по един или по друг начин. През 1989 г. автономията на Република Косово е драстично намалена, което довежда до последвалата война и обявяването на независимостта на съвременната Република Косово.

От този кратък исторически преглед става ясно, че от периода на Ранното средновековие изконното славянско население в Косово е българско. Областта е била част от българската държава в значителна част от своята история и на практика не е преставала да бъде част от борбите на българския народ за независимост. Затова не е чудно, че в Южно Косово и до днес са живи българските диалекти. На първо място те са разпространени в областта Гора и непосредствено свързаната с нея Жупа (или по-точно Бистришка или Средска жупа), Призренско (Антонова-Василева, Гаравалова, 2016; Антонова-Василева, 2018a). Към тези две области трябва да се прибавят и някои други селища – напр. гр. Раховец, Призренско, който се намира в областта Джаковица *Gjakova* (албански) или *Đakovica*/*Баковица* (сръбски)

⁴ <https://bg.wikipedia.org/wiki/Михаил_VII_Дука; <https://bg.wikipedia.org/wiki/Кавхан>>

⁵ <https://bg.wikipedia.org/wiki/Константин_Бодин; <https://bg.wikipedia.org/wiki/Комитопули>>; <<https://sr.wikipedia.org/wiki/Призрен>>

⁶ <<https://bg.wikipedia.org/wiki/Вълкашин>>

⁷ <<https://bg.wikipedia.org/wiki/Карпош>; https://bg.wikipedia.org/wiki/Нишко_въстание>

(Антонова-Василева, 2018б). В албански публикации говорът на селището се нарича „bulgaristja“⁸. Това отговаря на факта, че местните жители са познати като българи сред населението в Призренско. Както разказват те: *И кат би ѝшле да продава грџе по друг’и градове, са речиле за оравчани „дне са бугаре“*. В албанските публикации се отбелязва, че диалектът на Раховец се говори от столетие, но той се определя като „смесен“ – резултат от преплитането на сръбски, български, турски и арабски. В тях не се отбелязва наличието на фамилията *bulgari*, както и местното име *bugarska česhma*, познато в района. Езиковите контакти се отдават изцяло на търговските дейности от по-ново време. Фактът, че в местността са открити останки от средновековни крепости, свързани с управлението на Константин Бодин, не се свързва с езика на населението.

Както вече бе споменато, диалектите в Призренско са част от пояса на крайните северозападни говори, обхващащи Трънско, Брезнишко, Белоградчишко на територията на България, Западните покрайнини в Царибродско и Босилеградско, моравските говори на територията на Източна Сърбия – срв. Карта на диалектната делитба на българския език (Антонова-Василева и др., 2014).

Както това е типично за западните български говори, за диалектите тук е характерен рефлекс *e* на стб. ятова гласна **ѣ**: *Не ми е жиѣ дѣдо; Трѣбе да биѣде млѣко* (топло) ГЛюб.; *Сѣр ваѣков бѣл*. Рах.; *Да ѝдем да ѝзем млѣко*. Реч. При това обаче се срещат и отделни думи, в които се отбелязва широк изговор на мястото на ятовата гласна (с отсъствие или с наличие на мекост на съгласната пред нея) – особеност, която е типична за източните български говори и е била характерна за българския език до XII век – срв. *Нѣма орѣси* (орехи); *Їа сум чѣпкала трѣва* (трева) *по двѣр; ѝна брѣго се с’ѣло* Реч. Обяснението за наличието на тези облици може да се търси в различни направления – напр. в спомените за преселници от Източна България по тези места, каквито например съществуват у гораните, както посочва албанският филолог и краевед Н. Докле (Dokle, 2009, р. 11–17; р. 28–35). Затова не е странно, че и в говора на гораните се срещат подобни следи от якав изговор (Антонова-Василева, 2016, с. 29–32; с. 61–62). Следи от якав изговор се срещат и в целия пояс от крайните югозападни говори, с които селищата в Призренско – Жупа и Гора, граничат – срв. напр. в Дебърско според Григоров (1907, с. 241), Соболев, Новик (2013, с. 43). Може да се обърне внимание и на факта, че в типичните екавски диалекти от западнобългарския ареал явлението „якане“ намира подкрепа в наличието на успоредици между примерите, в които се явяват наследеници на стб. съчетание **ѣ** и стб. гласна **ѣ** – срв. напр. в говора на с. Макоцево, Софийско (Стоянов, 1963). Примери с редуване на двете близки по гласеж гласни се срещат и в старобългарски *зѣятн, зѣѣж; ѣятн, ѣѣж, ѣѣшн; бѣр’а, бѣрл’ам < вѣрѣ, вѣра* (СтБР, 1999, с. 562, 814; БЕР, Т. 1, 1971, с. 92).

Характерно е, че в диалектите са отбелязани случаи на преглас на йотувано *a*, както и на гласна *a* след съгласната *ч*: *Сум ѣѣл, вѣка, кѣнус* (зеле); *А че ѣѣдат дѣца пѣца?*; *Аѣ почѣкаѣ ме мѣло*. Реч. В позиция след съгласна *ж* не е отбелязан преглас: *И нѣма жѣл* ГЛюб.

Традиционният рефлекс на задната носова гласна е *y*: *Бѣли ме зѣп; Гѣри ѣѣглен’* Мущ.; *Мѣш ти пѣе*. Реч.; *На рѣку, мѣлзем на рѣку*. Г. Люб.; *Мѣе смо се мѣчиле мѣѣгу; Унѣтре, врѣче ѣѣ, ту ѣѣ лѣдно. А вѣдиш кѣко е лѣдно унѣтре*. Реч.; *Ду сѣбота*. ДЛюб. Въпреки че рефлексът *y* е твърде широко разпространен, в някои думи и форми се срещат отклонения от него. На първо място трябва да се отбележи, че в говора на с. Мушиково и Драгаш е отбелязан с рефлекс **ѣ** и съответно съвпадение на застъпниците на задната ерова и задната носова гласна, както в книжовния български език и в по-голямата част от българските говори: *Машѣна ти мѣти мѣѣко, и сѣдови ти мѣѣе*. ДЛюб.; *Кѣдѣ че ѣѣдеш*. Мущ. В думата *шѣтка* (патка) в с. Мушиково е отбелязан рефлекс *o*.

Рефлексът *y* на задната носова гласна се среща и в някои глаголни окончания – срв. във формите за 1 л., ед. ч., сег. вр., макар че при по-голямата част от глаголите са разпространени окончанията *-ем, -им* или *-ам* в зависимост от спрежението: *Їа не мѣѣгу у пѣт да ѣѣдем*. ГЛюб.; *Нѣ_мѣѣгу да пѣѣгодим; Ни да сѣѣдим ни присѣѣдѣѣем*. ДЛюб.; *Нѣѣшто, дѣмѣ си сѣм, плѣтам на рѣк’е*.//*Сѣѣя трѣѣем, вѣѣше не мѣѣжем да плѣѣтем*. Драг. Няма единство в изговора на застъпника на задната носова гласна в окончанията за 3 л., мн. ч., сег. вр. при различните глаголи и при

⁸ <Blendi Devolli – <https://telegrafi.com/gjuha-paralele-e-qytetit-te-rrushit-ekziston-bugarishtja-e-rahovecit/>>

формата на глагола *съм*. Срещат се варианти с изговор *-у*, *-а* или *-е* (най-често при меките глаголни основи) в окончанието: *Йдиш ѝграйу; Виде свè спàвайу*. Рах.; *Еврòнск'еве мèсеци по исл'амск'и са ѝнако*. Рах.; *Младè нè_радет*. Драг.; *На й̀уфка су прàвиле òвийе*. Реч.; *Нè_су жèне кр̀иви*. Реч.; *А òвийе еврòнск'е су сè; Нè_су òне кай грàтск'и*. Може да се предположи, че под влияние на формата *су* за 3 л., мн. ч. на глагола *съм* се появяват факултативните варианти *се/су* на краткото възвратно местоимение: *Майа се т̀ури, се стàви у тò млèку ≠ Не знàм шо су в̀ика, карел'ан. И тòа знàе кàко су прàви, тò нè тèшку*. Рах. При тези форми в диалекта се реализира факултативно смесване на носовките (или заместване на застъпника на стб. *л* от застъпника на стб. *ж*), което не е характерно за крайните северозападни говори с рефлекс на голямата носова гласна *у*, но е характерно за източните български говори – срв. облиците *мъ, тъ, съ* вместо *ме, те, се* на кратките лични и краткото възвратно местоимение (Стойков, 1993, с. 98). Смесване на рефлексите *у* и *е* в думи със стб. гласна *ж* се наблюдава в говора на Драгаш и в думата *къделя* – срв.: *Прèдем на к̀удел'а*. Реч.; *К̀удел'а и врèтено; А òвее на к'èдел'а, знàеш к̀удел'а? ≠ Со м̀алка бес к'èдела се прèде òна*. Драг. Като извод от наблюдението над рефлексите на задната носова гласна може да се заключи, че в Призренско преобладава типичният за крайните северозападни говори звук *у*, но се среща и общобългарския – *ъ*, както и общобългарски явления като смесване на рефлексите на носовите гласни.

Специфична диалектна особеност е проявата акавизъм – изговор *а* на мястото на гласна *о* въвн от ударение. Според редица учени това е една старинна особеност, разпространена в крайните северозападни български говори и в родопските диалекти (Стойков, 1963; Тилков, 1964; Георгиев, 1985; Antonova, 2011): *И маш чарàне*. Реч.; *Опàнк'е от валòве; М̀атика, л̀апата имàло, д̀ървèно тò, л̀апата; Й̀а пет-шес гòда, м̀али сум б̀ил, га сму спàли гòре у планину, па би запàлили аг̀ан', знàш?* Рах.

В диалектите няма единство по отношение на застъпниците на задната ерова гласна. В някои случаи е отбелязан типичният за българския език звук *ъ*: *Èли па кру̀ша зèлена, па че в̀ардимò дèца да не га к̀снет*. Реч.; *Да пр̀ивариш, да изл̀жееш*. Рах. В коренна сричка по-често се среща изговор *а*: *С̀ан – с̀ан'ал сам нèшто*. Мущ.; *К̀асно и йе за н'̀дйзи*. Реч. В позиция в предлози и представки преобладава вариант *ъ* (рядко *а*), но се среща и изясняване *о/у*: *С̀с л̀жйца м̀алу гу исч̀униш, п̀сле ас м̀аслу гу изб̀ркаш, трах̀ана сму и к̀звали прèй, трах̀ана; èно кòру се испèче с̀с с̀ач; И м̀ажеш, кòлку сме тур̀али ми с̀с кайм̀ак, с̀мо с̀с кайм̀ак; И п̀сле т̀уриш èно кòру се испèче с̀с с̀ач п̀ече, п̀к д̀ругò òпет тèсто, па д̀руг'е кайм̀ак, па трèти, дòрде су напр̀ави è_то вел̀ико. С̀мо с̀с кайм̀ак ≠ пèнцере сус òне хартиè смò ст̀авиле. Со èна л̀джица шèк'ер*. Реч.; *Да к̀упимò со п̀аре; Со сòвелка, смò прèле м̀ие*. Реч.; *Ч̀ист вòздух*. Рах., но също така и *в̀здух* Реч. Същата особеност се наблюдава в наставки и в словоформи с вмъкнат *ъ*: *О н йе рèкъл//Си мòгол да се лèчиш с̀уде, куде òчеш; Ъм прòшоф вèк, е т̀акоф; С̀мо в̀аков с̀ир. С̀ир в̀аков бèл; Б̀ило за жел̀удок; За жел̀удок, за свè што òчеш; М̀ие б̀аре сме се увèжбали да п̀ишемо. Па п̀ишене йе тèжок*. Реч.; *Дор̀учок – у й̀утрòто к̀дè*. Мущ.; *Прèселок – вòда и сòл*. ДЛюб. Застъпникът *а* на мястото на стб. *ъ* в наставки се среща по-рядко: *С̀ваки почèтак е тèшак*. (срв. сръб. *почетак, тежак*). При глаголт *тъка* и неговите производни са отбелязани форми без вокал: *И ма от д̀ърво, па н̀вр̀тиш на в̀ратило, у н̀ичи, па б̀ърдила, па т̀кайеш со р̀ук'и; È, кòй што смò имале м̀ие смò т̀кале б̀ишче; От в̀унено т̀кане*. Реч.

Застъпник *у* на задната ерова гласна се среща и във формата за 1 л., ед. ч., сег. вр. на глагола *съм* > *сум*: *Тèй т̀ай у тò време, шо сум йа ч̀уйвал; Се сум се с̀ам у служèн'ету; Прèй пèдесет гòде, шèсдесет, с̀ад да сум би н̀ашил у джум̀айе*. Рах.; *Г̀ладен с̀ум; Надòле сум йа стрèтнала*. Реч., както и в прилагателното *къс* – *кус*: *Б̀ила со к̀уси р̀ук'е*. Реч. Появата на звука *у* тук може да се дължи на аналогия с формата за 3 л., мн. ч. – *су*, както и на влиянието на билабиалната съгласна *м*. По-рядко е отбелязан и вариант *сом*: *Нèзнам й̀йна што ми рèкла и не_сòм ч̀ула, в̀ика*. Реч. Наличието на подобни рефлексии при сходни фонеморфологични условия е регистрирано в широки ареали в българските говори на Югозапад – срв. напр. окончанието *-ум* за 1 л., ед. ч. сег. вр. на глаголите в Кукушко. Формата *сум* е разпространена далече на изток в рупските говори. Въпреки че изговорът *у* на мястото на стб. *ъ* и *ж* в българските диалекти представляват ярка диалектна особеност, в отделни думи те се срещат и на по-широки ареали, срв. напр. изговор *б̀убрек, г̀улап* и дори в книжовния език – срв. *гнус*. Възможно е рефлексът *у* на задната носова и задната ерова гласна в диалектите на северозапад

да се е развил на българска почва, срв. примерите от с. Шишевец, Кукъска Гора, за развойни тенденции $\bar{y} > o$ с последвала прелабиализация (Антонова-Василева, 2016, с. 36–38).

Най-често гласната $\bar{y}$ се развива на мястото на сонантно r и в група $-ър$: *Айде вѣржи. Трѣва да г'и повѣрджии; Г'и копуале, г'и давале по двѣ-три зѣрна; Кѣрв примѣнили из нѣго у дѣте. Ако има слаба кѣрва; Па нѣ_йе тѣрчала.* Реч.; *Па че вѣрвие полѣко; О но вѣрви и свѣ. Че тѣртим.* ГЛюб; *Мѣрсно, пѣрл'аво.* Рах.; *Па вѣна че им тѣргне, че им прѣви, кѣрпи со игла, имало майстор за тѣй нарѣт. Миѣ вѣрск'е че напраимо бѣле от вѣна; Па се вѣртело тѣй, вѣтез смо вѣкале. Вѣк'е, шо се вѣртело ѣно дѣрвче, и тѣшко нодду, и се вѣртило.* Реч. В редки случаи съгласната r се изговаря с по-голяма интензивност, а вокалният елемент $\bar{y}$ се чува по-слабо: *Со бр'бидло.* ГЛюб.; *Кѣко ѣе бѣло тѣшко за пр'во врѣме.* Рах.; *Сме кр'пиле стѣари* Реч.; *На р'бет* (на грѣб). ДЛюб.

На мястото на сонантно l се развива съчетания с лабиална съгласна $o/у$ или гласна y : *Со лѣжица; Во што ѣа мѣлзеи; Чѣшире вѣнено.* ГЛюб.; *Прѣск'е е вѣчка. Прѣск'е су мѣле и жѣте; От ѣсум – сѣнце.* Реч.; *Очи че ти ѣстера на слѣнце.* Реч.; *Йѣдем ѣѣбука.* Муш.

Рефлексът на предна носова гласна е e : *ѣно мѣсо има вѣднос, што е прѣродно.* Рах.; *Па слѣчно ѣе кѣй нѣс ѣѣзик кѣт зѣора дѣвер на тѣлефон се рѣзбира.* Реч.; *П'ѣт к'ѣла мѣко че кѣпиме, че га пѣтсирим; А си жѣдна, ѣчеш да пѣеш нѣшто.* ДЛюб.

Както при задната ерова, така и при предната ерова гласна се наблюдава вариативност в рефлексите, срв.: *ден//дан*, по-рядко *дѣн*: *Дѣбѣр дѣн. А сте дѣбре, свѣ? ГЛюб.; Три дѣна.* Рах.; *На дѣн сѣм плѣла по пѣт джѣмперѣ.* Драг.; *Дѣнеска е нѣрадни дѣн.* Реч. $\neq$ *Дѣнас, сѣноч; Дѣбѣр дѣн; Гѣлем дѣн.* Реч.; *Па че вѣрвие полѣко.* ГЛюб.; *ѣпанк'е от кѣжа.* Реч. (срв. БЕР, Т. 4, с. 901; Т. 6, с. 52–58 пѣна, стб. распѣтн, прасл. *ręti, *rŭnŕ). Типичният за българския език рефлекс e на предната ерова гласна се среща най-често в наставки: *К'е гу стѣвиш мѣлу на ѣг'ен* (стб. *огнь*) ГЛюб. $\neq$ *Смо клѣли ѣган и смо чѣтили.* Реч.; *ѣглен' Муш.; ѣ, бѣлен, бѣлен, от вѣчера, кафѣна.* Реч.; *Нѣ, ѣче да ти кѣже, да ѣе сѣн болѣстен.* Г. Люб.; *ѣтѣц//ѣтѣц: ѣтѣц от бѣби ѣвѣму; ѣтец и мѣйка* Рах. $\neq$ *ѣа знѣм, пѣмтим мѣй ѣтѣц стѣри кѣт е ѣдѣф, бѣф е нѣкоѣе врѣме бѣгарска.* Рах.; *Че спѣра – ѣч мѣгаѣец не дѣѣе.* Реч.; *крѣшец* (градушка) ДЛюб.

По-рядко се среща изговор $\bar{y}$: *ѣвѣс сѣе кѣо жѣтото; Сѣму нѣму ѣвѣс му расѣпѣлу.* Рах., както и изговор y : *Сѣдум дѣна.* Рах.; *Тѣтово и Скѣпле ѣма трѣйсе и ѣсум к'ѣлѣметра.* ДЛюб. – вероятно заради заместване на застъпниците с тези на задната ерова гласна.

Характерно явление за фонетиката на северозападните български говори е наличието на рефлекс $ч$ на праслав. съчетания *tj, *kt: *Кѣча вѣмо сѣди; ѣва ми е чѣрка;* Реч.; *свѣча; пѣмоч* Муш. Наред с тях се среща и съчетание *шт*: *Кѣко се гѣдило сѣриште за сѣрен'е; И че му стѣвиш сѣриште.* Г. Люб.; *Да прѣви кѣре, па га шѣште; Сѣриште ѣсто. И код нѣс сѣриште. И сто дѣма рѣвечка сѣриште.; Угнѣште и мѣй. И сто угнѣште.* Рах. В говора на Драгаш е отбелязан вариант *шч//ч* на съчетанието *шт*: *От тѣйѣа што че ѣстѣне мѣшчѣница че свѣриш ѣрда.// И че изѣдиш мѣсло, от мѣчѣница че свѣриш пѣсле ѣрда.* Драг. В някои случаи е отбелязан застъпник $к'$ – *на плек'е.* ДЛюб. Те показват пътя на фонетичния развой *шт > шч > ч* или *шт > т > к'* в диалектната област.

На мястото на съчетанието *dj най-често се изговаря звук $ѣ$, съответстващ на писмено отбелязвания със съчетание *дж* африкат в българския език, срв.: *Сѣнце зѣджа* (захожда). Реч.; *ѣво ѣе рѣджаѣу* (лошо) Рах. В говора на ДЛюб. е отбелязан застъпник $г'$: *вѣг'а*. Съчетание *дж* понякога се явява и на мястото на съгласната *ж*: *Да г'и дѣкаджѣи.* Реч. В диалектите се среща и африкат $ѣ$ (*дж*), напълно съвпадащ с този в книжовния български език: *ѣне, не знѣе што е джумѣѣа; Со тѣй пѣнѣуре зѣме кѣчесу бѣли врѣче.* Реч.

Меките съгласни t и d преминават в $ч$, $ѣ$ (*дж*). От наличието на редица примери с дублетен изговор, срв.: *t' // t' // ч'; d' // d' // г' // дж* личи, че този развой се дължи на палатализационни промени на денталните съгласни: *Тѣ плѣва* (руса) *сѣвѣчена* (сватова, на сватята) *сѣстра.* Реч.; *ѣли кѣт ѣма свѣдба, да вѣд'ѣи нѣса* (булка) *да вѣд'ѣи!*; *Вѣлим да га вѣд'ѣм, не вѣдѣжим гѣ.* Реч.; *ѣйде, Бѣйче дѣдѣѣи да се слѣкаме!* ГЛюб.; *Дѣдѣѣи дѣле; Увѣк дѣдѣѣи!* Реч. Срещат се и дублетни форми с изговор на силно палатализирани съгласни: *ѣа вѣд'ѣувам свѣ; ѣа нѣ_ми_се свѣд'ѣе // ѣа за мѣне мнѣгу пѣ-ми се свѣѣе; ѣа ти га нѣга вѣѣеш да га присѣчеш; ѣ, ѣрда. То излѣза, и тѣ мѣй да изѣѣи.* Рах.

На сходни палатализационни промени се подлагат и съгласните *к* и *г*, срв.: *Со ена лџица шѣк'ер//Па шѣчер че донѣсемо*. Реч. Същите дублети се срещат и в думи от албански произход на мястото на силно палаталната съгласна *г''*: *От тази мучѣница се вѣдила г'џа, џиџа; Да ѝе свѣриши, па да извѣдиши ена џиџа* (извара). Според мен дублетите показват, че изговорът *дж* в диалекта се е появил под влияние на сръбски, а за традиционния говор е характерно наличието на силно палатализирана съгласна *д''*.

Най-последователно в говорите се среща мека съгласна *л'*: *Їа се л'џтим; Кѝсе – унџтре гџл'ушка – нѝшенск'и; Че се пџсрами у л'џди; Мѝй прѝйател' че зѝма нѝсе сџг'е, ѝа шо ѝмам прѝйател'а; Нѝма пџрл'џфитина; Сѝде вѝше ѝл'адо ѣвра ена венчѝница; Нѝво че нѝфџрл'ат; ѝ, да си дѝшла да вѝдиши, у Косова. А у субота. А че дѝеш у (Ра)столицу*. Реч.; *Пџрл'ави рѝт; Рѝмл'анска џџрква*. Рах.; *Сѝлѝачки рѝботи ГЛѝб.; Л'џитимо ѝџбука; ѝџбук'е*. Муш.; *Л'џубѝчасто* (лилаво); *Вал'ѝйца; Го прѝиле кџт че зѝкол'а ѝџгне*. ДЛѝб. В някои случаи е отбелязано и затвърдяване на съгласната *л*: *ѝва нѝдел'а нѝ – дѝруга ≠ свѝка нѝдела ѝма у сѝло*. Реч.

При меката съгласна *н'* са отбелязани повече случаи на затвърдяване или на дублетен – мек и твърд изговор: *Лѝшо е за бѝрѝн'ане ≠ Сѝмо што е плѣвна; Сѝга плѣвна сѝди*. Реч.; *Нѝшн'а е млѝгу лѣпа. ≠ Сѝмо на свѝдба двѝ дѝна двѝа, млѝда ѝблича нѝшина*. ДЛѝб.; *Кѝжа от стѝка от кѝна, от кѝаве*. Реч. Срещат се и случаи, в които мекостта на съгласната се пази: *Кѝко се гѝдило сѝришите за сѝренѝе*. ГЛѝб.; *Тџрза кѝн'а*. Рах.; *Дѝшли сѝс чѝтри кѝн'е*. Рах.; *Че ти мѝн'ам дѝнес чѝрчафи*. Реч.; *Гѝбн'ои да лѝчиши ву'на; Сан, кѝт сѝнеш, сѝн'аш*. ДЛѝб.

Непоследователно се реализира мекостта на съгласната *р'*: *Гѝдимѝ мисѝр'* (царевича). Рах.; *И сѝротката че га сѝшет, че га сѝшет, и пѝсле по мѝло во шѝле че тѝр'ет*. ДЛѝб.

Съчетанията от съгласна и йот се пазят, но се среща и затвърдяване – срв. *Сѝмо здѝвѝе им зѝма*. Г. Люб. ≠ *Тѝтко, сѝдите со здѝвѝе!* ГЛѝб. Наличие на епентетично *л*, вероятно под влияние на сръбския език, е отбелязано при селищното име *Скѝпле* Реч. Все пак трябва да се отбележи, че епентетично *л* се среща и в български диалекти – срв. във Видинско (БДА. ОТ., 2001, к. № Ф 114). Подобни примери са отбелязани и в устната реч на българи от Ботевградско: *И ги вѝдоф Цецко и Пѝпи, и са ги проснѝе на земята, и са ги завиѝе сас найлоне*. (Антонова-Василева, 2017, с. 650) При съществителното *земя* в Призренско е отбелязано факултативно развитие на съгласково съчетание *мн*: *Се е зѝмна нѝдоле; Зѝмна е ѝва*. Реч.

Типологичните особености на българския език се проявяват най-ярко на морфологично равнище. Това личи от картите на Български диалектен атлас (БДА. ОТ. 4. 2016). Особено последователно в речта на българите в Призренско се проявява отсъствието на инфинитив. В това отношение те са единни с говорите в Гора. Инфинитивът тук е напълно изместен от глаголни конструкции с частица *да*, срв.: *О'чиши дѝле да слѝзнеш*. ГЛѝб.; *Кѝй мѝже кѝча да напѝри у свѝк'и гѝт; Мѝж да си ѝчала да запѝлиши и ѝа не сѝм пѝтала. Їа сум рѝкла да нѝпушиши*. Реч.; *Не смѝй да чѝниши лѝшо; Нѝче млѝде. Дѝй му сѝмо да ѝѝйу (ядат), да жѝвѝеу, а тѝ, не мѝже тѝ тѝку*. Рах. Частицата *да* се употребява и в съчетание с диалектния глагол *мора*, който често заменя общобългарския *трѣва* < трябва: *Трѣва да г'и пѝвѝрджѝши; Мѝра да се рѝди; Мѝраши нѝшто да ѝземеш*. Реч. Инфинитивът отсъства и във формите за забрана, които се образуват с конструкции с глагола *немой* и частица *да*: *Немѝй да ги дѝвате н'ѝйзе* (на нея). Реч.

Формите за бъдеще време в диалектите също се образуват по българския граматичен модел – с частица *че*, по рядко *к'е* – фонетични вариант на книжовното българско *ще*, и с форма за сегашно време на спрегаемия глагол, срв.: *Че га тѝри во рѝзбой, влѝкна ѝма, че пѝшите. И к'е ѝдара вѝк'е; Трѣбе да бѝде млѝко, ка к'е го дѝнесѝши дѝма, и к'е гу стѝвиши мѝлу на ѝг'ен, и че му стѝвиши сѝришите*. ГЛѝб.; *Ай со здѝвѝе. Увѝк дѝдѝжи! Че сѝдимо, че муабѝтимо; А че крѝниши да прѝиши нѝрви, гѝре че ѝдеш?* Реч.; *И ту че да ти кѝжем*. Рах. Отрицателните форми за бъдеще време се образуват с отрицателна форма на глагола *нечу*, съответстваща на книжовно българско *не ща*, частица *да* и сегашна форма на спрегаемия глагол, срв.: *Тѝ свѝ е залудо, ѝче да ѝбре за сѝбе бѝре мѝло, да ѝе за ѝѝло, ама нѝче да ѝбре и свѝ!* ГЛѝб.; *И пѝре нѝчу да дѝбиеш*. Реч. Формите за 1 л., ед. ч., бѝд. вр. на глагола *сѝм* се явяват най-често с редовния застъпник на задната носова гласна *у*: *Їе се вѝреме да бѝде вѝрѝчо!; Трѝжи да бѝде вѝрѝчо// Мѝра да бѝде вѝрѝчо*. Среща се и употреба на обликът *бѝде*, който се

свързва с инфинитивната основа на глагола *вѣтн, вѣдж* (СтбР, 1999, с. 127, 136): *Да бѣде пѣ-бръсна, по свѣсна; Врѣчо да бѣде зѣме Рах.; Па завѣси што че бѣде.* Реч. В говора на с. Речане е отбелязан вариант *бѣне* на глагола: *Че бѣне мѣло.* Реч.

Българският характер на морфологичната система личи и при аналитизма в словоизменението на съществителните и прилагателните имена, който решително преобладава. Развитието на аналитичния характер на именното словоизменение се отбелязва и от сръбските езиковеди, включително и на последния XVI международен конгрес на славистите, който се състоя в Белград от 20 до 27 август 2018 г. (Милорадовић, 2018, с. 228–229). Остатъци от падежната система се срещат преди всичко при имената за лица – особено при роднинските названия. Подобни падежни форми, каквито се отбелязват и в други български диалекти, са широко разпространени в българската възрожденска литература, както и в устойчиви и фразеологични съчетания в българския език, срв. употребата на род.-вин. и дат. п., м. р.: *ѡна се кѣнула у бѡга; Тѣе наѣчие шо су поклѡнует бѡгу.* Рах., а в българската литература: *Старци се молят бѡгу горещо* (Хр. Ботев), както и в изразите *за бѡга, слава бѡгу* и др. Може да се посочат редица примери от говорите в Призренско: *Нѣл ти кѡжам сѣна ѣмам, и унѣчки. Сѣн ми пѡднал на рѡбота.* ГЛюб.; *Имѣло, добрдѡч имѣло мѣлос му кѡжвали, мѣлос ѡца, мѣйк'и, брѡта. Са нѣма тѡ ѣч; Мѣжѡ ѣма ѡна. Сѣѡ дѡшла от мѣжѡ.* Рах.; *Дрѣгара да нѡдѣжеш; Мѡма е дѡма. Пѣтай мѡми!* Реч. При съществителното *мама* са отбелязани и случаи на употреба на форми за звателен падеж – особеност, която е характерна за българския език, срв.: *Мѡмо, што-тѣе?* Реч., за разлика от *Мама, шта је са тобом?*; *Где си, Мама* – в сръбски. Употреба на падежи се наблюдава и при прилагателните и числителните, които се отнасят към лица: *Сѡко цѣнило дрѣг'его.* Рах.; *Да дѡидеш за ѣдног нѣга.* Реч.; *Ѡна ѣма ѣднога сѣна – у Шѡѣцарска ѣе.* ДЛюб.

При съществителните нелица употребата на падежни форми е по-ограничена и непоследователна. *Та сѣ су ѣшли у бѣгарску вѡйску. ≠ Мѣй сме имѣли трѣѣ ут нѡше фамѣлие у бѣгарска вѡйска.* Рах. Обикновено тук те са заменени от именителните форми, срв.: *Стѡите у к'есе и дѡйте мѡми нѣка стѡви у тѡрба.* Реч.; *Кѡко че стѡне, от шѣс, от сѣдум и тѡко се рѡди. Мѣло кѣк'а, мѣло у стѡка.* ГЛюб.; *Мѣй сѡмо да кѡпамо, да зѣмамо дѣрѡа, у плѡнина, да жнѣемо, да вѣршимо, тѣѣ смо рѡбѡтале мѣе. С кѡд сму ѣмале. Стѡка да глѣдамо.* Реч. Все пак, както в редица български диалекти, в това число и в северозападните говори, с които диалектите в Призренско са свързани, и тук се среща употреба на форми за общ косвен падеж, срв.: *Кѡко си прѡшол зѣму? – А, зѣму, л'ѣпу, дѡбро, дѡбро. Нѣмало зѣма вѣлика, ѡва гѡдина дѡбра ѣе бѣла; Сѣѡ ѣа ти кѡжем кукурузни лѣба да мѣсиш.* Рах.; *Кѡра от кѡмпири ѣде у смѣт'у.* ДЛюб.

Особеност, характерна за българския език, е и аналитичното образуване на сравнителната и превъзходната степен при прилагателните: *Из Рѣчане ѡвийѡ са дѡвѡ тѡмо. Постѡр и пѡ-млат. Со ѡбоица, пѣно ѣма; Нѣкоѣ по-врѣчо, нѣкоѣ пѡ-ладно – кѡко кѡѣ.* Реч.; *Лѡша е дѡста за лѡша, пѡ-лѡша нѣма да бѣде, ма хѡѣде!* ГЛюб.; *Пѡ-рѣзична.* Рах. Същата особеност се среща и при наречията: *То мѣло пѡ-тѣшко; Мнѡго по-мѣчно све прѣи. Пѡ-бѣло скѣпо ѡва да ѣзеш, уде цѣло ѣѡре да ѣзеш мѣсо.* Рах. Дори и когато е отбелязана специфична форма на наречieto, която е свързана по произход със старинни синтетични форми на прилагателните от старобългарски, формата на наречieto пак се степенува аналитично с частица *най-*, срв.: *А ѡно бѣше най-бѡле от свѣ; Шѡрск'и сѣр у свѣта трѣѡа да бѣде най-бѡле сѣр.* Рах. Отбелязана е и удвоена употреба на частицата за образуване на превъзходна степен: *От кѡзе млѣко и сѣре су най-най-врѣден (полезен) от свѣ; Па, а ѡне врѣче камѣн'е ут_ѣн_пут вѡмо дѡѣу, потѣм стѡне ѡнѡѣ млѣко се най-най-ѣбаво што кѡжет.* Рах.

Типично българска черта в диалектите е и удвояването на допълнението – особеност, в която се отразяват диалектните облици на местоименната система, срв.: *И мѣне ме вѣкали, па сум бѣла кѡд н'у и нѣ_сум мѡгла да ѣдам; Мѣне ме занѣма шо ѣе зарѡдил, мѣне нѣ_ме занѣма шо ѣе рѣкол.* Реч.; *Да га н'ѣга оттѣраѣу; Да те донѣсиме тѣбе до дѡма; Де ти е чѣф (кеф) тѣбе; Уѡ ту га знѡм нѣго.* Рах.; *Нѡма тѣри чѣк'ер, а тѣби ти е гѡрко.* Реч.; *Какѡ ти е ѣмето тѣбе?* Драг.

Характерна за българския език особеност на съществителните имена е употребата на задпоставен определителен член, който е чужд за морфологичната система на сръбския език. При записаните членувани форми са отбелязани показателни форманти *т, в и н*, както това е в

крайните северозападни и в по-голямата част от югозападните говори (БДА. ОТ. 2016, к. № М 53), срв.: *У кòлку сàат трèва дèцава да дòйдат; Да не одет на шкòле дèцава. Реч.; У дèвет сàатот. Реч.; О`ве еврòпск`еве мèсеци по усл`амск`и са ùнако. Рах.; О`вс сèе кàо жìтото; Де га нàшле злàтото; Половìната вàмо осèмдес-четвèрта бìло дòбро; Гу фàшита да не му утìва на зем`àта; Та потèm зìмаме трìце на гувèдугу. Мèстото кьде са усèднали българи, кьдè са сèдели òни и мèстото тàк се кàзва. Рах.; Да г`и рàстеш дèца. Жèнене да г`и рàстет. Реч.; Мнòго прàйет л`удите; Мàлце се мèn`а врèмето; Сутрин дàноно ùде на шкòлу на нèмачк`и ùзèик. ДЛюб. Трябва да се отбележи, че членните морфемии се употребяват непоследователно в речта на българите в Призренско. Тази особеност може да се обясни с влиянието на сръбски, който населението е изучавало, както и с влиянието на албански език, в който има определителен член, но с други характерни семантични и морфологични особености. Това показва как поради наличието на двуезичието и дори триезичието в областта типичните за българския език особености се разколебават.*

Както вече бе споменато, доскоро населението от славянски произход в Косово е изучавало сръбски език. Това, както показват примерите по-горе, е довело да разширяването на влиянието на сръбски върху местните български диалекти и до разколебаването на някои от техните типични особености, напр. до непоследователна употреба на членувани форми. Все пак обучението по сръбски е поддържало поне изучаването на кирилицата. Съвременните младежи споделят своите затруднения от липсата на познания за кирилската азбука, до която обучението на албански език довежда, срв.:

- *Мìе бàре сме се увèжбали (упражнили) да пìшемо. Сме се увèжбали, нòрмално пìшем. Па пìшене ùе тèжок. Па òва ùе чìрилица. У шкòла латìница вìше пìшем.*

- *Па чирìлица òвийа рàне што ùшле у шкòла, и нè_им е тòлку тèшко. А с̀га нèма. Латìница се ùчи.*

- *Бàбу (баща) му знàет, вìше рàзбира. òве штò_са пò_стàри на ср̀пск`и прàво чирìлица си е слìчна ка б̀гарска.*

Проблемът с езика на отделните държави, възникнали след разпадането на бившата Социалистическа федеративна република Югославия, се оказва твърде тежък за разрешаване, защото появата на нова държава непременно се свързва с необходимост от конституиране на отделен книжовен език. Като пример за проблемите, пред които се изправят филолозите, когато трябва да изучават и преподават езика на нововъзникналите държави, може да се посочи статията на чешкия филолог П. Крейчи (Крейчи, 2013). Той разглежда затрудненията при организирането на обучението по отделните новосъздадени славянски езици и дори при тяхното назоваване. След като проследява фактите около разделянето на сръбски и хърватски език, Крейчи се спира на възможността да се изучава един общ език, който определя като „Bosnisch-Kroatish-Serbisch“ или „B-K-M-S + Montenegrinisch“. Но авторът с право заключава, че това би довело до „хаос в главите на студентите“. Специалистите слависти или балканисти, според Крейчи, не би трябвало да се крият зад „алибалистичното решение да угодят на всички (а всъщност на никого)..., но да отворят очи и да погледнат реалността...“. Той предлага сърбохърватският езиков ареал да бъде единственият предмет на обучение, без оглед на моментните национални преференции (Крейчи, 2013, с. 543, 544). Това обаче не би могло да реши проблемите за изучаването на българския език от българските общности в Източна Сърбия, към които трябва да се присъединят и тези в Призренско. Може да се посочат редица примери, които показват, че жителите на областта осъзнават своя език като различен от сръбския, срв. напр. свидетелството на българин от с. Речане: *Види да ти кàжем вàмо тèбе. Тìе ùзèик е тèжок. Сàмо мìе зòдриме, Мак`едòнийа и Бугàрийа. Нè\_може нìкако да биде ни ср̀пски, ни хр̀вачки, ни бошн`ачки. Мìе сме се пìсали бòшн`аци, да не ùчиме албански. Прèш би се рèкол макèдонски али б̀гарски – не бìло нì ср̀бски, ни бòшн`ачки. Йà сум ùчил у шкòле ср̀бу-хр̀ватски. У кучу ùе дру̀го.*

Тъй като въпросът за наличието на население с българско народностно самосъзнание не е официално повдигнат при обявяването на независимостта на Република Косово, за обучение по български език не е помислено. То отсъства дори на университетско равнище. В Призренско се създава бошняшка партия, която се основава на употребата на понятието *бошняк* като определение на етнографската група на българите мюсюлмани, наричани торбешии или бошняци. Терминът „бошняк“ се употребява в Косово за самоопределение от жителите,

които не се самоидентифицират като албанци, преди всичко, защото не познават албанския език и не желаят да го изучават. В община Призрен са регистрирани 17 села, с население от 20 000 души мюсюлмани, които се самоопределят като „бошняци“⁹. Бошняците са ислямизирана южнославянска общност от северозападната част на Балканския полуостров. Във Федерация Босна и Херцеговина езикът на бошняците е конституиран като босненски, докато в Република Сръбска, Сърбия, Черна гора и в Хърватия за обозначение на този език се използва терминът *бошняшки*. Поради конюнктурата на съвременната политическа реалност това понятие се възприема като свързано с босненски национален идентитет, заради наличието на съседна държава Босна. Тази връзка е вторична, но при отсъствието на официално признато българско малцинство за нуждите на „бошняците“ се внасят учебници от Босна, за да се изучава „босненският“ език. Както отбелязва Л. Лашкова (Лашкова, 2001) мюсюлманите в Босна въвеждат свой език по примера на отделянето на хърватски. Той се „създава“ въз основа на сръбския и произведенията на Вук Караджич, но със значително по-малко специфики. Езикът „боснански“ е задължителен за всички, живеещи в Босна, включително за сърби и хървати. В книжовния език, който се изковава понастоящем, действа тенденция за максимално отдалечаване от хърватски и особено от сръбски. Спешно се въвеждат много турцизми и арабизми. В езика на пресата личи затруднение в усвояването на нормата. Като имаме предвид всичко това, може да си представим какво влияние ще окаже изучаването на този език върху населението от български произход в Призренско. По телевизията в Косово се излъчват предавания от Република Македония, Република Сърбия и Република Босна. Официални канали, които да излъчват предавания от България на български език, няма. Така населението с българско народностно самосъзнание и българска родова памет няма достъп до българската култура и българския език, освен в организирани летни курсове за кандидат-студенти. Носителите на българските диалекти правилно преценяват, че най-близки до родната им реч са съседните говори в Република Македония и заключават *български и македонски – исто е*. Факт е обаче, че местните диалекти се подлагат на все по-силно влияние от страна на сръбския език и на македонската регионална норма и поради дейността на медиите, а обучението на босненски е още една посока на отдалечаване от родната реч. Очевидно е, че само създаването на условия за изучаване на български език, история и култура могат да създадат условия за съхраняването на родовата памет и за възраждането на българщината в Призренско.

СЪКРАЩЕНИЯ:

бъд. вр. – бъдеще време
дат. – дателен
Драг. – с. Драгаш
ГЛюб. – с. Горно Любине
ДЛюб. – с. Долно Любине
ед. ч. – единствено число
л. – лице
мн. ч. – множествено число
Мущ. – с. Мушиково
прасл. – праславянски
род.-вин. – родително-винителен
п. – падеж
Рах. – с. Раховец
Реч. – с. Речане
сег. вр. – сегашно време
стб. – старобългарски език

⁹ <свр. <https://bg.wikipedia.org/wiki/Бошняци>>

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов и др. (2012)** Ангелов, П., Ел. Грозданова, Д. Цанев, М. Лалков, М. Радева. Българска история. Книга първа: Проблеми и събития. София: Дигитална библиотека по архивистика и документалистика, 2012. <<http://electronic-library.org/books/Book%200033.html>> (Angelov, P., El. Grozdanova, D. Tsanev, M. Lalkov, M. Radeva. Balgarska istoria. Kniga parva: Problemi i sabitia. Sofia: Digitalna biblioteka po arhivistika i dokumentalistika.)
- Антонова-Василева и др. (2014)** Антонова-Василева, Л., Л. Василева, Сл. Керемидчиева, А. Кочева. Карта на диалектната делитба на българския език. София: БАН „Проф. Марин Дринов“. Второ издание 2016; <http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/> – интерактивна карта, дигитален вариант. (Antonova-Vasileva, L., L. Vasileva, Sl. Keremidchieva, A. Kocheva Karta na dialektната delitba na balgarskia ezik. Sofia: BAN “Prof. Marin Drinov“. Vtoro izdanie 2016; <http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/> – interactive map, digital version>.)
- Антонова-Василева, Л. (2016)** Диалектната система на с. Шишевец, Кукъска Гора – един говор на границите на българската граматика. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН; Мозайка, 255 с. (Antonova-Vasileva, L. Dialektnata sistema na s. Shishevets, Kukaska Gora – edin govor na granitsite na balgarskata gramatika. Sofia: Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ – BAN; Mozayka, 255 s.)
- Антонова-Василева, Л., Ил. Гаравалова (2016)** Българският език в исторически граници – разпространение през вековете и обучение в настоящето. // *Български език и литература*, кн. 3, 315–321. (Antonova-Vasileva, L., Il. Garavalova. The Bulgarian language in historical borders – spreading over the centuries and training in the present. // *Balgarski ezik i literatura*, № 3, 315–321.)
- Антонова-Василева, Л. (2018a)** Българските диалекти в Косово. – В: Сборник с доклади от научната конференция „Българският език – древен, съвременен, единен“, посветена на 80-годишнината на проф. д.ф.н. Благой Шклифов (26–28 ноември 2016 г., София). София: Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН; Македонски научен институт, с. 356–369. (Antonova-Vasileva, L. Bulgarian dialects in Kosovo. – V: Sbornik s dokladi ot nauchnata konferentsiya „Balgarskiyat ezik – drevен, savremenен, edinen“, posvetena na 80-godishninata na prof d.f.n. Blagoy Shklifov (26–28 noemvri 2016 g., Sofia). Sofia: Institut za balgarski ezik “Prof. L. Andreychin“, BAN; Makedonski nauchen institut, s. 356–369.)
- Антонова-Василева, Л. (2018b)** Към въпроса за актуалните западни граници на българския език – българските говори в Косово. – В: Общество. Думи. Съзнание. Юбилеен сборник в чест на езиковедите А. Пачев, Ив. Касабов и М. Стаменов. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 59–69. (Antonova-Vasileva, L. To the question of current western borders of the Bulgarian language – bulgarian dialects in Kosovo. – V: Obshtestvo. Dumi. Saznanie. Yubileen sbornik v chest na ezikovedite A. Pachev, Iv. Kasabov i M. Stamenov. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, s. 59–69.)
- БЕР (1971, 1995, 2002)** Български етимологичен речник. Т. I, 1971, София: БАН, 679 с.; Т. IV. 1995, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1003 с.; Т. VI. 2002, София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 886 с. (Balgarski etimologichen rechnik. T. I, 1971, Sofia: BAN, 679 s.; T. IV. 1995, Sofia: Akad. izd. „Prof. Marin Drinov“, 1003 s.; T. VI. 2002, Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 886 s.)
- Георгиев, Вл. (1985)** Към въпроса за двояките форми *rab* – *rob* в българския език. // *Проблеми на българския език*. София: БАН, 50–55. (Georgiev, Vl. To the question of the double forms *rab* - *rob* in the Bulgarian language. // *Problemi na balgarskia ezik*. Sofia: BAN, s. 50–55.)
- Григоров, М. (1907)** Говорът на малореканците (мияците) в Дебърско. // *Известия на семинара по славянска филология*, кн. 2, 1907, 201–304. (Grigorov, M. Dialect of the Malorecans (the Miaks) in the Region of Debar. // *Izvestia na seminaro po slavyanska filologia*, № 2, s. 201–304.)
- Крейчи, П. (2013)** Сърбите, хърватите, бошняците и черногорците и техният език. Как да преподаваме на академична почва. – В: Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доцент Янко Бъчваров. София: Св.

- Климент Охридски, 2013, с. 537–544. (*Kreychi, P.* Serbs, Croats, Bosnians and Montenegrins and their language. How to Teach on Academic Grounds. – V: Slavyanskite ezitsi otblizo. Sbornik v chest na 70-godishninata na dotsent Yanko Bachvarov. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, s. 537–544.)
- Кочева, А. (2012)** За народната основа на старобългарския език. София: Буквица, 200 с. (*Kocheva-Lefedzhieva, A.* Za narodnata osnova na starobalgarskia ezik. Sofia: Буквица, 200 s.)
- Лашкова, Л. (2001)** Сръбско-хърватска граматика – сръбски, хърватски, босненски. София: ЕМАС, 2001. (*Lashkova, L.* Srabsko-harvatska gramatika – srabski, harvatski, bosnenski. Sofia: EMAS.)
- Милорадовић, С. (2018)** Ареална граматикализация предлога од у српским народним говорима. На примерима из призренско-тимочких и косовско-ресавских говора. – В: Српска славистика. Колективна монографија. Т. I. Језик. Међународни конгрес слависта. Београд, 20–27. VIII 2018. Савез славистичких друштва Србије, с. 213–228. (*Miloradoviћ, S.* An array grammaticalization of the proposal *od* in Serbian folk speeches. Examples from Prizren-Timocki and Kosovar-Resavian speeches. – V: Srpska slavistika. Kolektivna monografija. Т. I. Yezik. Mezhdunarodni kongres slavista. Beograd, 20–27. VIII 2018. Savez slavistichkih drushtava Srbiye, s. 213–228.)
- Матанов, Хр. (1986)** Югозападните български земи през XIV век. София: Наука и изкуство. <<http://promacedonia.org/hm2/index.html>> (*Matanov, Hr.* Yugozapadnite balgarski zemi prez XIV vek. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Научна експедиция (1993)** Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916. София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (*Nauchna ekspeditsia v Makedonia i Pomoravieto 1916.* Sofia: Voennoizdatelski kompleks „Sv. Georgi Pobedonosets“, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Соболев, А., А. Новик (2013)** Голо Бордо (Gollobordë), Албания. Санкт Петербург: Наука, 270 с. (*Sobolev, A., Novik, A.* (Eds). Golo Bordo (Gollobordë), Albania. Sankt Peterburg: Nauka, 270 s.)
- СтБР (1999)** Старобългарски речник. Т. I. София: „Валентин Траянов“, 1027 с. (*Starobalgarski rechnik. Т. I.* Sofia: „Valentin Trayanov“, 1027 s.)
- Стойков, Ст. (1993)** Българска диалектология. София: БАН, трето изд., 425 с. (*Stoykov, St.* Balgarska dialektologia. Sofia: BAN, third edition, 425 s.)
- Стойков, Ст. (1963)** Акане в говора на с. Триград, Девинско. // *Български език*, кн. 1, 8–21. (*Stoykov, St.* Akavism in the speech of the village of Trigrad, region of Devin. // *Balgarski ezik*, kn.1, s. 8–21.)
- Стоянов, Ст. (1963)** „Якави“ глаголни форми в един западен български говор. –В: Славистични студии. София: БАН, с.165–172. (*Stoyanov, St.* "Yakavi" verb forms in a Western Bulgarian dialect. – V: Slavistichni studii. Sofia: BAN, s. 165–172.)
- Тилков, Д. (1964)** Към въпроса за типологията на родопското акане. // *Известия на Института за български език*. София: БАН, 403–410. (*Tilkov, D.* To the question of the typology of Rhodopean akavism. // *Izvestia na Instituta za balgarski ezik*. Sofia: BAN, s. 403–410.)
- Antonova-Vasileva, L. (2011)** Specific Traits of the Continuants of the Old Bulgarian Nasals in the Outlying Sout-Western Bulgarian Dialects. // *Linguistique balkanique*, L. 2–3, p. 51–64.
- Dokle, N. (2009)** Bogomilizmi dhe etnogeneza e torbesh,ve t, Gor,s s, Kuk,sit. Tiran,: Geer, 250 p.